

SLUTRAPPORT I PROGRAMMET ”MARKNADER OCH REGIONER I MEDELTIDENS SVERIGE”

Det övergripande syftet detta projekt har varit att teckna en mer detaljerad bild av det föränderliga svenska medeltida samhället för femhundra till åttahundra år sedan utifrån en bred ekonomisk ansats. Metodiken har mestadels varit kvantitativ med fokus på källor som speglar reala omständigheter på marknaderna, inom familjen och i politiken. Dessa källor är ofta lakoniska till karaktären, fragmentariskt bevarade och lejonparten av dem stammar från samhällets härskande klasser. Men det hindrar inte att en systematisk bearbetning av dem kan ge åtskilligt mer än antydningar om levnadsförhållanden och samhällsliga trender. I ett jämförelsevis primitivt arkaiskt samfund – som det som med tiden skulle bli Sverige – är gränserna mellan sfärer som ekonomi, familj och politik inte alltid lika skarpa som med tiden kom att bli fallet efter reformationen.

Sverige har betraktats som en del av det feodala – nästan statslösa – Europa i söder och väster. Med andra ord har programmet prövat idén att impulser från dessa områden förklarar de stora förändringar som skedde under senmedeltid (1350-1527) och tidigare under svensk högmedeltid fr.o.m. mitten av 1200-talet. Visst föreligger det exempelvis betydande materiell kontinuitet mellan medeltid och vasatid, såsom tekniken att bygga trähus på eller återkommande missväxter orsakade av för mycket regn över åkrarna. Men det är uppenbart att en del trender bryts av i och med medeltidens slut.

Vissa regioner i västra Europa framstår redan på 1200-talet som samhällen vilka uppnått en i världshistorien då oöverträffat hög grad av kommers via marknader på jord, kapital, arbetskraft, lyxprodukter, spannmål et cetera. Allt fler och större internationella vägar för handelsvaror och tjänster utvecklades under medeltiden, inte minst över havet. Det perifera Sverige har bevisligen berörts av dessa långväga byten, vilka även tycks gälla för den för folks välfärd viktigaste medeltida varan, spannmål. I Sverige hade dock inte utvecklingen mot mer frihet på tvångsinrättnings bekostnad, säg år 1300, alls gått lika långt som i exempelvis i länderna kring Engelska kanalen eller norra Italien. Tack vare internationella prisdata, inklusive svenska priser sedan 1290, kan nu en mer precis europeisk komparation presenteras. Det har skett via omvandling till silverpriser i vikt, vilka således används som en s.k. deflator.

Intressant att notera är att svenska priser genomgående ansluter sig till det västeuropeiska mönstret där teknik- och kapitaltunga varor faller mest i pris under sen medeltid. Exempel på allt billigare svenska varor är järn, koppar och öl. Analysen av prisdata på spannmål ger syn för säggen om ett Sverige i Europas periferi med såväl sjunkande spannmålspriser som låga dito. Det senare utgör enligt klassisk historisk forskning om ekonomiska fundamenta en tydlig markör för underutveckling. Till det kommer att de svenska priserna på det dagliga brödets

råvara är mycket volatila – i sanning en omständighet som går på tvärs mot folks möjligheter att ordna sig ett liv med ett minimum av trygghet! Med andra ord utgjorde denna fundamentala osäkerhet i tillvaron ett stort hinder mot all verksamhet utanför den primära sektorn i medeltidens Sverige. Som i övriga förindustriella Europa lyckades man här inte åstadkomma en bestående trend av sjunkande spannmålspriser, eftersom alla framsteg inom jordbruket före 1800-talet till slut omintetgjordes av folkökning.

Medeltiden innebar, givetvis, inte bara ett liv i fred och öppna handelsvägar, utan där utkämpades också många krig. Denna negativa ekonomiska faktor har självfallet inte stått i centrum i detta program. Krig och krigstillstånd tycks drabbat kvinnorna hårdast då dessa omnämns mer sällan i tider av inbördeskrig inom riket Sverige. Generellt sett tycks dock svensk medeltid ha varit en era av emancipation med en ökande andel kvinnliga aktörer vad gäller att publicera offentliga urkunder. Det ska inte missförstås som att den grundläggande patriarkala dominansen rubbades, men den emancipatoriska trenden inom medeltida handel, hantverk och stadsväsende tycks varit parallell med en dito för kvinnor.

Någon kontinuitet bakåt föreligger således inte ifall Sverige följde ett europeiskt mönster av ökat kvinnoförtryck i och med reformationen, vilket en del forskare hävdar blev konsekvensen av den nya läran. En annan, tidigare känd, tendens är den kraftiga urbanisering som utspelade sig i Sverige under högmedeltiden. Tillväxten av och i städer tycks av kvantitativa data att döma varit speciellt intensiv under 1200-talets sista fjärdedel. Det utgör därmed en senkommen anslutning till det feodala Europa, inklusive det nyborna borgerskapet, vilket med sitt kommersiella, juridiska och kommunpolitiska självstyre formerat sig till en globalt sett unik social grupp. Ett ryktbart exempel på att borgerskapet pekar framåt ekonomiskt utgör den lika arvsrätt mellan söner och döttrar som tillämpades i de svenska städerna.

Till frågor om människors välfärd, eller rättar sagt brist på välfärd, hör – som i alla förindustriella samhällen – att barnadödligheten var hög och medelåldern låg. I vissa feodala europeiska regioner har den tidigare forskningen menat sig kunna iaktta ett historiskt nytt och mer humant äktenskapsmönster redan under medeltiden. Det pekar i moderniserande riktning. Ty traditionellt gifte sig nästan alla, och man giftes bort tidigt, särskilt flickorna, ibland (som den heliga Birgitta) redan före puberteten. Medeltidens Sverige uppvisar i stora drag ett traditionellt mönster i familjebildningen, även om barnantalet synes ha varit lägre här än i länderna söder- och västerut.

Det nya moderniserande äktenskapsmönstret innebar senare äktenskap och en lägre andel av gifta i befolkningen samt färre barn. En viss tendens mot en minskad andel i det äkta ståndet, jämte färre barn per familj, kan dock skönjas i Sverige under senmedeltiden. Den senare

trenden behöver dock inte varit resultatet av mer ekonomiserande familjemönster, utan den torde berott på att barnen drabbades mycket hårdare än de vuxna av de återkommande vågor av landsomfattande epidemier av pest som mellan 1350 och 1450 tryckte ned folktalen till en bråkdel av vad de varit kring sekelskiftet 1300. Det styrker en tidigare lanserad hypotes om att just barn och ungdomar utgjorde merparten av dödsoffren under 1400-talets många utbrott av den så kallade svarta döden.

Dödliga sjukdomar utgör en påminnelse om icke-ekonomiska faktorerers stora betydelse i all förindustriell hushållning. Krig, som nämns ovan, var ett lika naturligt tillstånd på medeltiden som fred, och exempelvis vid de talrika belägringarna av Stockholm, med sin internationella hamn, stängdes handeln av tills belägringen hävts. En vinglig väg mot en starkare kungamakt är synlig redan under svenskt 1200-tal och kronans makt och skatteuttag nådde sin höjdpunkt under 1400-talets första tredjedel. Borgare och bönder reste sig dock mot denna drakoniska statsmakt 1434-1436 och på ruinerna av denna växte en mer decentraliserad politisk ordning upp. Samhällets närande grupper erövrade sig en del av makten, vilken framgår av de två ofrälse stånden i den s.k. herredagen (riksdagen).

Västergötland intog då en administrativ särställning, som om det stod vid sidan om de övriga landskapen i riket. Det låg på 1100- och 1200-talen i ekonomisk-politisk framkant i Sverige, vilket ibland annat framgår av en tidig urbanisering, kyrklig organisation och myntning – kort och gott en ledande roll vars effekter kan spåras ända in i senmedeltiden. Rikets landskap styrdes på mycket varierande sätt och trots att vi närmar oss vasatidens mer centraliserade styrelseformer, verkar det inte som om dessa har någon klar förhistoria 1434-1520. Det av regenten förpantade länet fanns kvar, om än i mindre utsträckning än under högmedeltid, och även det rena räkenskapslänet tillämpades, men vanligast var förläningen. Statshushållningen då bar således på egna karaktäristika än på tydliga embryon till vad som komma skulle.

Kronans förvaltningsformer kunde variera även inom ett landskap, t.ex. mellan olika härad, eller inom ett och samma härad – ja t.o.m. på lägre nivå än så. Också mellan jordbruksbygder och mellan städer, bergslag och landsbygder varierade graden av kommers och kvinnligt svängrum. Som antytts intog Västergötland under högmedeltiden en särställning med sina rika jordar, sin utvecklade administration och sitt tidiga stadsväsende. Men man hängde där inte med i den senare ekonomiska utvecklingen i Svealand med Uppland i spetsen. Orsakerna till denna långsammare västgötska modernisering förblir oklara, men den kan inte förklaras i ett marknadsekonomiskt perspektiv, eftersom ekonomi inte innebär ett nollsummespel. Det mer kommersialiserade Uppland borde gynnat Västergötland (och vice versa). Viktigt att notera är att särskilt imponerande framstår tillväxten av städer och emancipation i Östergötland under fr.a. senmedeltiden.

Det decentraliserade – i västra och södra Europa mer kommersiellt integrerade Sverige – i medeltidens slutskede, som här träder fram, var typiskt feodalt och dess ekonomi verkar ännu inte räckt till för att bära upp en enhetlig statsmakt av någon som helst magnitud, som senare kom att bli fallet. Men denna mer fria struktur underlättade de många sociala, tekniska och kommersiella framsteg som den sena medeltiden såg komma i det som skulle bli nationalstaten Sverige. Friheten skapade gynnsammare förutsättningar för lokala ekonomiska initiativ såsom investeringar i jordbruk och i verksamheter i städernas verkstäder och i Bergslagens gruvor och hyttor – alla branscher där även kvinnor producerade varor och tjänster. Till dessa framsteg inom produktion och konsumtion ska också räknas vissa tecken på en mindre misogyn familjebildning, vilken även den utgör en viktig faktor i skapandet av mänsklig välfärd.

Bo Franzén

Andersson Raeder, Johanna (2007) "Det svenska frälsets äktenskapsmönster. Familj och familjebildning under medeltiden". Licentiatuppsats i ekonomisk historia. Stockholms universitet.

Edvinsson, Rodney & Söderberg, Johan (2007) "A Consumer Price Index for Sweden 1291-2005". Paper presented at the Swedish Economic History Conference, Stockholm 12-14 October 2007. <http://www.ekonomiskhistoria.se/file.php?type=document&id=74>.

Franzén, Bo (2009) "Emancipation och urbanisering i medeltidens Sverige. Trender mot ett mer fritt och rörligt feodalt samhälle ca 1250-1527". Stockholm Studies in Economic History 57.

Franzén, Bo & Söderberg, Johan (2006), "Svenska spannmålspriser under medeltiden i ett europeiskt perspektiv". Historisk tidskrift/ 126:2, 189-214.

Retsö, Dag (2006) "Länsförvaltningen i Sverige 1434-1520". Licentiatuppsats i ekonomisk historia. Stockholms universitet.

Retsö, Dag (2009) "Länsförvaltningen i Sverige 1434-1520". Akad avh. Stockholm Studies in Economic History 56. 2006.

Söderberg, Johan (2006), "Grain Prices in Cairo and Europe in the Middle Ages". Economic History Yearbook/ 24, 193-220.

Söderberg, Johan (2007), "Prices and Economic Change in Medieval Sweden". Scandinavian Economic History Review/ 55:2, 128-152.